

Lect dr. ION CORDONEANU
Catedra de Filozofie
Facultatea de Istorie și Filozofie
Universitatea Dunărea de Jos Galați

**ASPECTE ISTORICE PRIVIND CONCILIUL DE LA NICEEA ȘI
DOCTRINA ARIANISTĂ ÎN SECOLUL AL IV-LEA d. Hr.
Historical aspects about Niceea Council and arianist theory
in 4-th century A. Ch.**

Abstract

Arie negates ontological equality which exists between Holy Trinity Persons. the first ecumenical Council from Niceea denies Arian doctrine which claims the subordination of the Persons. The Orthodoxie makes abuses of homoousios term with ontological signification to designate the equality between Father and Son.

1. Doctrina lui Arie

În anii premergători Conciliului de la Niceea Arie era preot al Bisericii din Alexandria. Născut în anul 256 în Libia și instruit în teologie de martirul Lucian de Antiohia (+312), Arie se opunea episcopului Alexandru într-o problemă teologică de mare importanță întrucât era legată de teologia trinitară¹. “*La origine arianismul prezintă caracterul unei discuții purtate înăuntrul bisericii din Alexandria, între două tendințe teologice care aparțineau, și una și cealaltă, de tradiția acesteia(...)*”², Arie reprezentând latura extremă a origenismului.

Arie³ neagă statutul ontologic egal și consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl, fiind așadar susținător al subordinaționismului, aceasta din dorința de a păstra în Sfânta Treime întâietatea și superioritatea Tatălui. Numai Tatăl este ne-creat și ne-zămislit, dar și lipsit de devenire⁴, singurul principiu veșnic, fără început și dincolo de ființă. Numai Tatăl – după Arie – este arche, principiul tuturor celor făcute. Deși nu se caută decât

exprimarea superiorității ontologice a Tatălui, subordinaționismul este evident. Considerarea Tatălui ca principiu unic al ființelor, conduce la devalorizarea ontologică a Logosului; acesta “*nu este etern, părtaș la veșnicia Tatălui, ne-creat cum e Acesta, căci Tatăl este Acela de la care a primit viața și ființa*”⁵. Chiar dacă Arie nu afirmă în mod clar că “*a fost un timp în care Fiul nu a existat*” , precauții de genul celor cuprinse în afirmația că Logosul a fost născut “*înaintea tuturor timpurilor, înaintea tuturor veacurilor*” și în precizarea că, deși a fost creat, este o creatură divină perfectă – asemenea precauții sunt inutile.

Episcopul Alexandriei, în urma unui sinod ținut în 320/321, împreună cu alți ierarhi se vor pronunța împotriva ereziilor lui Arie, acesta din urmă împreună cu susținătorii lui fiind excomunicați. În *Scrisoarea către Eusebiu al Nicomidiei* ereticul se plânge că este persecutat pentru ideile sale, conform cărora el susține că Fiul are un început spre deosebire de Tatăl și că Fiul provine din

Analele Universității Dunărea de Jos

nimic, pentru că nu e nici parte din Dumnezeu, nici ceva în subordine.

Refugiindu-se în Palestina la Eusebiu de Cezareea, merge apoi la Nicomidia unde va scrie *Thalia*, o lucrare în proză și versuri, care mai e numită și *Banchetul*, unde explicitează clar raporturile dintre Tatăl și Fiul: Dumnezeu n-a fost tată dintotdeauna, deci nici Fiul n-a existat dintotdeauna, ci El a fost creat din voința Tatălui (ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε) (nu din ființa Lui), fiind creatură deopotrivă cu celelalte.

Fiul este cea dintâi creatură a lui Dumnezeu, crearea Lui având ca scop crearea lumii. Fiind absolut pur, Dumnezeu nu poate crea lumea materială decât prin intermediar, numit Fiul, Logosul sau Înțelepciunea, căci materia este în sine rea și L-ar întina pe Dumnezeu absolut (idee de influență gnostică).

După Sf. Atanasie, Arie afirmă că Logosul nu este Dumnezeu adevărat, după ființă, ci numai prin participare la har⁶. Așadar El se numește Dumnezeu *prin participare* (μετοχή λεγεται θεός) și este Fiu numai *prin adopție*. După natură Tatăl și Fiul sunt complet deosebiți și înfinit neasemănați, iar nume precum duh, înțelepciune, adevăr, Logos, etc. Sunt deducții (ἐπινοιαί; vezi Origen), simple denumiri.

Fiul este numit Logos prin deducție și este Fiu după har. Așa cum rezumă Sf. Alexandru, episcopul Alexandriei, doctrina lui Arie, într-o scrisoare păstrată în *Istoria bisericească* (I, 6) a lui Sozomen, Fiul “e numit în mod abuziv Logos și Înțelepciune, întrucât și El există prin Logosul propriu lui Dumnezeu și prin Înțelepciunea cea din Dumnezeu, prin care Dumnezeu a făcut toate și pe El.”

2. Sinodul de la Niceea

Disputa nu rămâne să se desfășoare doar în limitele Egiptului. Arie va găsi sprijin

Filosofie

în Palestina și restul Orientului și Asia Mică, fiind susținut de Eusebiu de Cezareea și Eusebiu de Nicomidia din inițiativa cărora sinoadele provinciale din Bitinia și Palestina l-au reabilitat pe Arie. Reacțiile nu s-au lăsat așteptate, episcopul Ierusalimului Macarie protestând, alături de episcopii de Tripoli și Antiohia (anul 323/324).

Alexandru, la rândul lui, va lua atitudine prin scrisori adresate grecilor și papei Silvestru de la Roma, scrisori în care va afirma unitatea de ființă dintre Tatăl și Fiul - Logosul, susținând deopotrivă existența distinctă a Fiului ca ipostază și nu că ar fi un atribut al lui Dumnezeu⁷, stăruiind asupra naturii divine și superiorității dintre El și creaturi.

De textele Sfântului Alexandru se va ține seama la Niceea, unde, pentru a se depăși situația complexă și tulbură produsă în Biserica de Arie, împăratul Constantin a hotărât să convoace primul sinod ecumenic. Aflat la Nicomedia, în 324, după ce îl biruise definitiv pe Licinus, el primi plângerile celor două tabere doctrinare, neputând admite ca aceste certuri dogmatice să tulbure pacea romană. El scrisse Patriarhului Alexandriei și lui Arie, invitându-i să se înțeleagă, recomandând clerului alexandrin exemplul filosofilor elini care discutau asupra concepțiilor unii împotriva celorlalți fără ură. Episcopul Hosius de Cordoba din însărcinarea împăratului duse scrisoarea, informându-l pe Constantin în legătură cu agitația produsă de arianism. Împăratul avu atunci o mare idee politică, hotărând convocarea la un sinod a tuturor episcopilor din lumea creștină⁸. În *Viața lui Constantin cel Mare*, Eusebiu de Cezareea notează: „... s-a hotărât împăratul să adune întreaga oaste a lui Dumnezeu într-un sinod ecumenic, poftind prin scrisori pline de curtenie pe episcopii de pretutindeni să vină cât mai degrabă spre a lua parte la el. N-a fost o poruncă oarecare, fiindcă la plinirea ei și-a pus cuvântul străduința personală a

Analele Universității Dunărea de Jos

împăratului, fie în alegerea curierilor oficiali, fie spre înlesnirea procurării nenumăratelor animale de povară de care avea să fie nevoie. A fost desemnat și orașul potrivit sinodului, un oraș purtând numele biruinței, anume Niceea, din provincia Bitiniei”⁹.

Sinodul s-a deschis în 20 mai 325 și a durat până la 25 august același an, participând la el episcopi din tot imperiul, dar și din afara lui (Goția, Armenia, Persia)¹⁰.

Spectrul doctrinar-teologic al Părinților care au participat la Niceea este unul variat, existând la un moment dat trei direcții. Alexandru cu Atanasie și Osius al Cordobei reprezintă ortodoxia, susținând că Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu este Dumnezeu și om, atenționând astfel împotriva doctrinei lui Arie de partea căruia sunt Secund al Ptolemaidei, Teonas al Marmaricii și alți 20 de episcopi. Eusebiu de Nicomidia se va situa la mijloc, precizând raportul dintre Tatăl și Fiul prin termenul *omiusios* = asemănător după ființă cu Tatăl. Eusebiu de Cezareea asociază subordinaționismul moderat de inspirație origenistă cu conservatorismul preocupat mai mult de „păstrarea unității decât de dobândirea preciziei, și tocmai de aceea ostil oricărei formule noi, căutând să urmeze îndeaproape învățătura primită prin tradiție, exprimată în termeni strict biblici.”¹¹ Ortodocșii vor fi susținuți de către Eustațiu de Antiohia și Marcel de Ankyra, acesta din urmă un anti-arian fervent care va afirma totuși sabelianismul¹².

Eusebiu de Cezareea propune în cadrul lucrărilor conciliului mărturisirea de credință¹³ la care sinodalii vor adăuga termenul *homoousios* (de-o-ființă), precizându-se astfel, împotriva lui Arie, consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl. Discuția asupra termenului a fost largă și complexă, ajungându-se la concluzia că *deoființimea* nu înseamnă nici *excrescență* (asemenea lăstarului din rădăcină), nici *curgere* (asemenea copiilor ieșiți din părinți), nici *o*

Filosofie

parte din altul (asemenea bulgărelui de aur folosit pentru modelarea a mai multor vase de aur¹⁴. Însuși împăratul Constantin ajunge la concluzia că „asemenea lucruri trebuie înțelese prin rațiuni divine și de negrăit.”¹⁵

Marea realizare a Sinodului I este adoptarea acestui termen (*homoousios*) care va face obiectul discuțiilor aprige și a cărui acceptare este făcută uneori cu reținere și îndoială. Departe de a fi fost redus la tăcere, arianismul va deveni o criză a secolului IV în teologia creștină, uneori fiind în joc (în funcție de numărul de susținători) chiar supraviețuirea hotărârilor dogmatice de la Niceea. Al doilea Sinod ecumenic, desfășurat la Constantinopol în 381, va arăta pentru a doua oară în istoria Bisericii importanța autorității imperiale în problema stabilirii unității religioase.

b. Arianismul până la Teodosie cel Mare (379-395)¹⁶

Împăratul Constantin cel Mare, conform hotărârilor de la Niceea, a exilat pe Arie, arătând astfel că sprijină ortodoxia (chiar dacă după trei ani l-a rechemat din exil). Această atitudine nu este valabilă și în cazul lui Constanțiu sau Valens care susțin arianismul, exilând episcopi ortodocși. Numeroase sinoade¹⁷ ținute în anii ce vor urma conciliului ecumenic din 325 vor înlătura din mărturisirile de credință cuvântul *homoousios* în chip sistematic. Începând cu Constanțiu, Sfântul Atanasie va fi exilat de cinci ori. Revenirea din ultimul exil (362) marchează începutul fazei de reconciliere prin sinodul de la Alexandria (362) în care se cerea acceptarea hotărârilor de la Niceea în ceea ce privește teologia trinitară și respingerea arianismului. Lucru dificil, atât din cauza multiplelor obiecții aduse termenului *homoousios*¹⁸, cât și datorită împărțirii arianismului în mai multe direcții.

În primii ani de după Niceea se constituie frontul împotriva ereziei sabeliene,

Analele Universității Dunărea de Jos

reprezentată de Marcel de Ankyra, considerată răspunzătoare pentru echivocul termenului „*consubstanțial*”. Această coaliție, organizată de Eusebiu de Cezareea și Eusebiu de Nicomidia, vor elimina sistematic pe susținătorii ortodoxiei.

Situația este instabilă. Constantin moare în 337. Urmașul lui în Occident este Constant al cărui convingeri sunt niceene. Orientul, sub Constanțiu II, va rămâne arian. Odată cu uciderea lui Constant, și partea occidentală se va alinia la poziția oficială a Orientului, pușinii care vor rămâne fideli față de ortodoxie fiind exilați.

Generația care urmează după moartea lui Arie (335), Eusebiu de Cezareea (340), Eusebiu de Nicomidia (341), va încerca să stabilizeze, fără a-l urma orbește pe Arie¹⁹, însă fără a fi preciși în formulele privitoare la asemănarea dintre Dumnezeu și Logos. Conciliul din Antiohia (345) va prelungi epoca de echivoc dogmatic, chiar dacă sunt respinse formule ca „*Fiul scos din neant*” și „*a fost un timp în care Fiul nu exista*.”

Anul 350 aduce cu sine apariția unui tip de neoarianism mai radical decât cel al lui Arie, anume anomeismul susținut de Aetius și Eunomos.

Pentru Aetius, esența divină caracteristică Tatălui este nenăscută, iar Fiul trebuie să fie complet diferit (*anomoios*), iar Eunomos, practic, nu va nuanța cu nimic această poziție. Reacțiile care au apărut vor refuza anomeismul, dar răspunsurile la problema asemănării dintre Tatăl și Fiul vor fi diferite. Unii vor afirma că Tatăl și Logosul sunt asemenea în toate privințele, deci și în ceea ce privește substanța (de unde și numele de *homoiousios*). Din rândul lor, și bătând în retragere datorită apropierea de ortodoxia niceeană, se vor desprinde homeenii sau homeii, care vor proclama o simplă asemănare generală între persoanele trinitare (*homois*)²⁰. Perioada domniei lui Constanțius cuprinsă între anii 357-360 cunoaște o înmulțire a

Filosofie

conciliilor, un factor în plus fiind și indecizia împăratului de a adopta o teologie sau alta. La 1 ianuarie 360, Constantius acceptă homeismul lui Acacius și această teologie va fi considerată arianismul istoric.

Următoarele două decenii înregistrează o altă discuție: paralel cu divinitatea Fiului, este pusă sub semnul întrebării divinitatea Sfântului Duh. Erezia pneumatomahă se va răspândi în Asia Mică, în rândurile homiusienilor, împotriva cărora se va lupta și Sfântul Atanasie și Sfântul Vasile cel Mare.

În anul 362, Apollinarios din Laodiceea, niceean riguros în problema trinității, va dezvolta o teologie hristică mai puțin sigură, reacționând împotriva celei ariene: Cuvântul divin are în întrupare rolul spiritului – acela de principiu activ – lucru care – va obiecta ortodoxia - mutilează umanitatea lui Hristos²¹.

După scurta domnie a lui Iulian (361-363), Valentinian (364-375) îl asociază pe fratele său Valens (364-378). Dacă Valentinian era un niceean care nu se amesteca în teologie, Valens adoptă arianismul homeean, împotriva anomeilor, homeusienilor și niceenilor. Acum Sfântul Atanasie va fi alungat pentru a cincea oară din Alexandria²².

Totuși, în timpul lui Valens se dezvoltă o grupare neo-ortodoxă la care aderă unii homeeni ca Meletius de Antiohia, Vasile cel Mare, Grigore de Nazianz și Grigore de Nyssa, care susțineau perfecta asemănare a Fiului cu Tatăl în toate privințele; această grupare va fuziona în cele din urmă cu niceenii. Până atunci a fost necesar să se demonstreze echivalența a două formule care rezumau doctrina despre trinitate: *o ousia și trei ipostaze la capadocieni, o substanță și trei persoane la latini*, cea dintâi suspectată de arianism, cea de-a doua de sabelianism²³. Îi revine meritul de a fi încercat unificarea celor două teologii Sfântului Vasile.

Analele Universității Dunărea de Jos

La 19 ianuarie 379, succesorul lui Valens în Orient devine generalul iberic Teodosie, un niceean convins care la 28 februarie 380 dă un edict prin care este impusă ortodoxia. În 388 Teodosie recucerește Occidentul, intervenind pentru împărăteasa Iustina și fiul ei Valentinian II, împotriva uzurpatorului Maximus și abrogând măsurile de toleranță în favoarea arienilor. De acum înainte, arianismul este învins, iar ortodoxia devine religia oficială a Imperiului roman.

1. De altfel, discuția era veche, încă de pe vremea lui Dionysos al Alexandriei (260-265), care , mai întâi a susținut subordinaționismul, însă, la intervenția episcopului Dinoyos de la Roma, afirmă egalitatea deplină dintre Tatăl și Logos; conf. H.I.Marrou, *Biserica în antichitatea târzie* 303 – 604, Ed. Teora, 1999, p. 40.

2. *ibidem*.

3. Principalele surse pentru a cunoaște doctrina arianistă sunt: 1) scrierile lui Arie însuși; a) scrisoarea lui Arie către Eusebiu de Nicomidia, păstrată de către Sfântul Epifanie (*Haer.* LXIX, 6) și de către Teodoret (*Hist. eccl.* I, 4); b) scrisoarea lui Arie către Alexandru al Alexandriei, păstrată de către Sfântul Atanasie (*De synodis*, 16) și Sfântul Epifanie (*Haer.* LXIX, 7,8); c) fragmente din *Thalia* păstrată de către Sfântul Atanasie (*Contra arienilor*, I, 5, 6, 9; *De synodis*, 15); d) mărturisirea de credință a lui Arie către Constantin, păstrată de Socrate (*Hist. eccl.*, I, 26) și Sozomenos (*Hist. eccl.*, II, 27); e) Textele citate reproduse de către Sfântul Atanasie (*Epist. encycl. ad episcop. AEgipt*, 12 și *De sententia Dionysii*, 23); 2) expunerile doctrinei lui Arie făcute de către primii săi opozanți: Sfântul Alexandru (*Epistula encyclica*, 3, reprodusă de Socrate în *Hist. eccl.*, I, 6, Sfântul Atanasie și alții); 3)

Filosofie

însemnările furnizate de către istorici (Socrate, Sozomen, Sfântul Epifanie, Philostorg, etc.); pentru completarea bibliografiei, vezi J. Tixeront, *Histoire des dogmes*, vol. II (325-430), Paris, Librairie Victor Lecoffre, 1922, cu o analiză amănunțită (p. 19-31); I.G.Coman, *Patrologie*, III, 1988, p. 77-82; I. Rămureanu, *Istoria Bisericii universale*, EIBMBOR, București, 1992, p. 121-123; H.I.Marrou, *op. cit.*, cap. 4 și 5; Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creștine*, Iași, 1935, II, p. 62-66; Anton I. Adămuț, *Literatură și filosofie creștină*, Ed. Fides, Iași, 1997, I, p. 41-42; *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, Paris, tome I, premiere parti, 1907, p. 349-363.

Privind aspectele istorice ale arianismului și dezbaterile de la Sinodul I ecumenic, vezi și: pr. Ilie Negoită, *Unele aspecte ale arianismului după condamnarea lui la Niceea 325*, în *Glasul Bisericii*, nr. 5-6, 1969, p. 567-571; Ion Rămureanu, *Lupta ortodoxiei contra arianismului*, în *Studii teologice* nr. 1-2, 1961, p.13-31; idem, *Sinodul I ecumenic de la Niceea. Condamnarea ereziei lui Arie. Sinodul niceean*, în *Studii teologice*, nr. 1-2, 1977, p. 15-60; N. Chifăr, *Răsăritul și Apusul creștin în apărarea dogmei Sfintei Treimi în secolul al IV-lea*, în *Dialog teologic (revista Institutului teologic romano-catolic)*, nr. 5 (*Sfânta Treime - izvorul și temeiul unității creștine*), Ed. Presa Bună, Iași, 2000, p. 89-106.

4. Întrucât nu exista distincție clară între formele de participiu ale verbelor *gennaō* (a naște, a zămisli) și *ginomai* (a deveni).

5. Scrisoarea lui Arius către Alexandru din Alexandria; ap. H.I.Marrou, *op. cit.*

6. *Contra arienilor*, I, 6.

Analele Universității Dunărea de Jos

7. Sozomen, *Istoria bisericească*, I, 6.

8. ”Cel mai important act în legătură cu biserica creștină în perioada anilor 324-337, a fost fără îndoială primul sinod ecumenic de la Niceea (325), convocat și prezidat de însuși împăratul, ca adevărat șef suprem al bisericii, ale cărui hotărâri, tot el, în calitate de șef al statului, a dispus să fie făcute cunoscute și respectate de creștinii din toate provinciile Imperiului roman, cei care nu se supuneau fiin exilați.” ; “în toate acțiunile sale, Constantin urmări menținerea unității bisericii, ca o condiție absolut esențială pentru unitatea statului.”(Ion Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, EȘE, București, 1982, p. 72).

9. *Viața lui Constantin*, 3, 6, 1.

10. printre cei mai importanți: Alexandru al Alexandriei cu diaconul Atanasie, devenit episcop (328-373), Eustațiu al Antiohiei, Macarie al Ierusalimului, Eusebiu al Cezareei, Marcel de Ankyra, Nicolae al Mirelor Lichiei, Spiridon al Trimitundeii, Leonțiu din Cezareea Capadociei, Teofil al Goției. Pentru sinoadele dinaintea anului 325, vezi *Histoire des conciles...*, p. 363ș.u. (Alexandria, 320), p. 378 ș.u. (Bithinia); ca și pentru desfășurarea sinodului de la Niceea (p. 386 ș.u.)

11. H.I.Marrou, *op. cit.*, p. 43. De altfel, la obiecția adusă termenului *homoousios* =deoființimea Tatălui și Fiului, diconul Atanasie și alți episcopi arată că formula este de fapt preluată de la Clement, Origen, Tertulian, Dionisie al Romei și alții.

12. după modalități, „divinitatea este o unitate (monas) nedistinctă, dar ea iese din sine însăși în timp pentru scopurile lumii. Tatăl, Fiul și Sfântul Duh nu sunt persoane distincte ale dumnezeirii, ci trei numiri într-o singură ipostază sau trei moduri ale lui Dumnezeu” (A. I. Adămuț, *op. cit.*, p. 41). Alături de modalități, dinamicii afirmă că Fiul și Sfântul

Filosofie

Duh sunt puteri/însușiri ale lui Dumnezeu. Modalității și dinamicii sunt cele două categorii de erezii antitrinitare.

13. „Credem într-un Dumnezeu, Tatăl atotputernic, făcător al tuturor celor văzute și nevăzute. Și într-un Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, născut din Tatăl (ca) Unul-Născut, adică din ființa Tatălui, Dumnezeu din Dumnezeu și lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut nu făcut, de-o ființă (*homoousios*) cu Tatăl, prin carele toate s-au făcut, cele din cer și cele de pe pământ. Care pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire, s-a pogorât, s-a întrupat și s-a făcut om, a pățimit și a înviat a treia zi, s-a înălțat la ceruri, va veni să judece viii și morții. (Credem) și în Duhul Sfânt.” „Cât despre cei ce spun că „era o vreme când Fiul nu era” și că „El nu era înainte de a fi fost născut” și că „A fost făcut din nimic”, ori afirmă că Fiul lui Dumnezeu din altă ipostază sau ființă (*ousie*), sau creat ori schimbător, pe aceștia Sfânta Biserică Universală (catolică) și apostolică îi anatimizează.” (Socrate, *Istorie bisericească*, I, 8)

14. v. I.G.Coman, *op. cit.*, p. 93-94.

15. Socrate, *op. cit.*, I, 8.

16. v. H.I.Marrou, *op. cit.*, cap. 5.

17. Roma (341), Antiohia (341), Sardica (343), Sirmium (351), Arles (353), Milano (355), Sirmium (357), Seleucia și Ariminium (359).

18. „I se reproșă caracterul său prea material, dacă nu chiar materialist (în limba comună termenul *homoousios* se folosea în legătură cu două obiecte, de pildă două monezi făcute din același material), ca și felul suspect în care fusese întrebuițat de cătreeretici, începând cu gnosticii, și probabil ceva

Analele Universității Dunărea de Jos

mai recent de către Paul de Samosata, în legătură cu care sensul trinitar al termenului fusese respins în mod oficial" (H.I.Marrou, *op. cit.*, p. 45).

Pentru discuția privind doctrina lui Paul de Samosata, vezi *Histoire des conciles*, tome I, première parti, Paris, 1907, p. 195-206 (*Trois concile d'Antiochie, à l'occasion de Paul de Samosate*, 264-269); p. 434 ș.u.

Acest termen, destinat unei notorietăți atât de mare, a fost repudiat de sinodul ținut la Antiohia, în 269, împotriva lui Paul de Samosata. Această decizie nu poate fi explicată decât prin sensul modalist de care termenul era susceptibil; mai exact, condamnarea nu s-a făcut asupra termenului în sine, ci asupra unei propoziții în care el intrase cu sens fals, sabelian sau modalist. Aceasta este explicația la care se oprește Sfântul Hilarie, Sfântul Vasile și Sfântul Atanasie. Ultimii doi reprezintă problema astfel: Paul a susținut că dacă Iisus Hristos nu a trecut de la umanitate la divinitate, el nu este ὁμοουσιος τῷ πατρὶ. În acest caz, trebuie admise trei substanțe, din care două derivă din a treia. astfel, continuă Sfântul Hilarie, Iisus nu va fi ὁμοουσιος cu Tatăl decât cu condiția ca ceea ce este divinitatea în el să fie ceva impersonal, care nu diferă de ουσία Tatălui; în caz contrar, amândouă vor deriva dintr-o ουσία primară. Ουσία astfel înțeleasă echivalează la Paul de Samosata cu ὑπόστασις, ceea ce explică respingerea lui ὁμοουσιος de către sinod. termenul nu este biblic, dar fundamentele sale sunt textele de la Ioan 10,30 (Ego et Pater unum sumus; ἐγὼ καὶ πατὴρ ἐν ἑσμεν) și în Ioan 16, 15 (Omnia quaecumque habet Pater, mea sunt; πάντα ὅσα ἐχει ὁ πατὴρ ἐμὰ εἰσιν). În ciuda faptului că termenul nu poate fi găsit în Scriptură, se reclamă de la câteva autorități patristice. Tertulian (*Adv. Praxeam* II, P.L., t.II, col. 157) și Lactanțiu (*Divin. instit.* IV, 29, P.L., t.IV, col. 539) folosesc expresia: *unius substantiae*. Dionisie al Alexandriei acceptă și el termenul,

Filosofie

conform Sfântului Atanasie (*De decret. Nic. syn.*,25; *De sentent. Dionysii*, 18, P.G., t. XXV, col. 462, 506.). Sfântul Pamfil, în *Apologia lui Origen*, citează un pasaj din maestrul său, extras din comentariul *Epistolei către Evrei*, care conține termenul ὁμοουσιος (*Apologia*, 5, P.G., t. XVII, col. 581). Termenul este folosit în general de către Eusebiu de Cezareea, în scrisoarea către cei din eparhia sa, spunând că „mai mulți episcopi și sciitori învățați și celebri s-au folosit de acest termen vorbind de Tatăl și Fiul" (P.G., t.XX, col. 1541). termenul ὁμοουσιος se găsește într-un fragment din *Thalia* lui Arie: „ἀλλ' οὐδε ὁμοουσιος αὐτῶ". Astfel termenul nu intervine brusc; a existat o perioadă de testare pentru a-și dovedi consistența teologică. Sfântul Atanasie însuși, în *De decretis Nicaeae synodi* afirmă: „Sub raport material, două lucruri pot semăna, fără a fi unul în celălalt și fiind separați printr-un spațiu mare, cum sunt copiii și părinții lor. Nu astfel este raportul dintre tatăl și Fiul. Fiul nu doar seamănă cu Tatăl; ci, mai mult, El este în mod substanțial inseparabil de El. El și Tatăl sunt una, cum o spune El însuși, și totdeauna Tatăl este în Cuvântul, precum Cuvântul în Tatăl; este exact același raport ca cel dintre rațiune și lumina care iese din ea; iată ceea ce vrea să spună cuvântul ὁμοουσιος" (22, P.G., t. XXV, col. 453 ș.u.). Cuvântul *deoființă* nu se aplică decât la două ființe cu condiția ca ele să fie două persoane distincte, „deoarece, spune Sfântul Vasile, un lucru nu este niciodată consubstanțial - deoființă cu sine însuși, dar întotdeauna cu un altul" (*Epit.* 2, P.G., t.XXXII, col. 392 ș.u.). El continuă că despre Tatăl și Fiul nu se poate spune că sunt consubstanțiali, decât dacă ne referim la natură, distingându-se ca persoane. Astfel ὁμοουσιος conține respingerea ereziei sabeliene (p. 435-436).

19. prima formulă a conciliului din Antiohia (341).

20. homiusienii sunt reprezentați de Eusebiu de Nicomidia, Asterius Sofistul, Teogon de Niceea; homeismul este poziția de mijloc afirmată de Acaciu al Cezareei în jurul anului 355.

21. v. I.G.Coman, *Și Cuvântul S-a făcut trup*, Timișoara, 1993, cap. II (Hristologia ariană și apolinaristă); Eduard Ferent, *Cristologie*, Ed. Presa Bună, Iași, 1998.

22. primul exil sub Constantin (11 iulie 335 – 22 noiembrie 337);
al doilea exil, sub Constantius (16 aprilie 339 – 21 octombrie 346);
al treilea exil, sub Constantius (9 februarie 356 – 21 februarie 362);
al patrulea exil, sub Iulian (24 octombrie 362 – 5 septembrie 363);
al cincilea exil, sub Valens (5 octombrie 365 – 31 ianuarie 366).

23. *hypostasis*= stare dedesupt, așadar substanță. Sfântul Hieronim, în două scrisori adresate papei Damasius (376/377) ridică problema identității dintre *ipostază* și *ousia* (substanță, natură).

Conform schemei aristotelice, individualitatea concretă a unui lucru (*hypostasis*) înseamnă că acel lucru *este* (adică

ousia sa), dificultatea constând, în acest caz, în incapacitatea de a identifica “înlauntrul” substanței o alteritate care să nu fie bazată pe voință. Disocierea lui *hypostasis* (care pentru occidentali este traducerea exactă a latinului *substantia*) de *ousia* și apropierea lui de *prosopon* (care corespunde latinescului *persona*) este soluția dogmatică întrevăzută de capadocieni.

Ontologic, însă, formula “o *ousia* în trei *hypostasis* sau *personae*” presupune că un termen relațional, cum este cel din urmă, pătrunde pentru prima dată în ontologie și că o categorie ontologică precum cea de *hypostasis* devine o categorie relațională. Aceasta înseamnă că *a fi* devine identic cu *a fi în relație*. „Pentru ca cineva sau ceva să fie, două lucruri sunt necesare în același timp: să fie el însuși (*hypostasis*) și să fie în relație (adică o persoană)” (Zizioulas, op. cit., p. 88). De aici pornindu-se, se vor configura două modalități de a formula dogma despre Trinitate. Apusul va prezenta mai întâi ființa în ea însăși și continuă până la persoane. Răsăritul, dimpotrivă, consideră că afirmația ontologică ultimă despre Dumnezeu nu trebuie căutată în *ousia*. Sa, ci într-un *hypostasis*, adică în persoana Tatălui. Primii pornesc de la *una* și ajung la trei, ceilalți invers. Pentru unii persoana e mod al firii, pentru ceilalți firea e conținut al persoanei.